

Z PRVNÍ CESTY ZA „BRATRSTVEM“.

Bratřiči mne již dávno pronásledovali. Po prvé jsem jim povolil před třiceti léty, kdy jsem napsal do „Květů“ „Hejtmanská sláva“, t. j. o Janu Talafúsovi, kterak se vrátil ze Slovenska na svou někdy tvrz Ostrov a kterak tam hrdinsky skončil. To byl Talafús vyrostlý ze slovenského pořekadla „bědný jako Talafús“ a z pověsti, že chud se vrátil a že pak chodíval po tvrzích svých známých tak říká žebrotou. Tenkrát mi ještě nebyly známy všechny jeho osudy i prameny o něm a také ještě působilo kouzlo romantiky.

Od „bratřičků“ byl pak na čas pokoj, než nepřestal jsem na ně myslit. Až pak po letech (to již bylo „Mezi proudy“ a „Proti všem“) přihlásili se velmi naléhavě. Nebránil jsem se, sbíral jsem prameny. Nejnutnější však bylo podívat se do končin, kde „polem pracovali“, a kde jejich moc kvetla i zašla, na Slovensko.

V tom z nenadání pomoc i nové pobídnutí. Doktor Rieger, jak známo, veliký přítel Slovenska,

vždy o to se spažil, aby naše styky se Slováky se utužily a prohloubily. I navrhl také ve „Svatoboru“, aby mně bylo dáno stipendium na cestu na Slovensko, abych napsal román o našich za Jana Jiskry v Uhrách. Učinil tu tak, jako před tím, kdy z jeho podnětu „Svatobor“ usnadnil Svatopluku Čechovi cestu do Dánska za Dagmar královnou.

Úkol „Svatoborem“ mně daný nebyl mně žádnou prací uloženou, poněvadž sám jsem se na ni už dávno chystal a byla mým toužebným přáním. Rád jsem přijal stipendium (600 kor.) a vydal jsem se r. 1896 na Slovensko. Jenže tato cesta nestačila. Hned příštího roku vypravil jsem se tam po druhé a r. 1906 po třetí, přes Krakov.

Tenkrát před dvacíti léty se našinci těžko putovalo po Slovensku. A byly vzpomínky na lepší minulost, kdy tu neznali maďarsky, ani šlechta, kdy v končinách od Váhu až za Košice všude „mělo Jiskrovo slovo těžkou moc“, a kde Bratrstvo vládlo. Teď tu Maďar krutě panoval, a bylo „slyšeti násilím dušený stesk a němou žalobu bratří“.

Na první cestě byl mým společníkem zesnulý profesor Koula, jenž už znal Slovensko. Znovu se tam vracel za studiem lidopisným. Z toho mnohá výhoda pro mne, jenž jsem vyjel nejen obhlédnout kraj a staré památky, ale také poznat slovenský lid.

S profesorem Koulou dali jsme si slovo do Chocně. Odtud jsme jeli Moravou, vlárským průsmykem do Trenčína, na Beckov hrad, zpět Váhem vzhůru na Žilinu. Rozumí se, že nejen krajin, hradů, měst a panských kaštylů jsem si bedlivě všímal na této cestě i na pozdějších, ale také dědin a všeho jejich života. Za jízdy k Žilině minuli jsme Sulovské údolí, proslulé svými divokými skalami. V tomto

údolí žil model mého plebána „vedomníka“*) v Lechnici vsi, o kterém v třetím díle „Bratrstva“ vypravuji. Ten sulovský farář měl dvě černé knížky, větší a menší, a z těch člověku „urobil“. Všechno zjevil, obzvláště kde co ztraceno. Přišel-li okradený k němu o radu a pomoc, zavřel se s ním do kostela, s černou knihou v ruce. Když to zloděj uslyšel, po jat hrůzou z čarodějné moci, kterou farář slynul široko daleko, podhodil ukradenou věc nebo i přišel se tajně vyznat. Sulovský farář zavíral se tajemně do kostela také s nesvornými manžely a tam je přiměl, že se usmířili. Černá knížka zase pomáhala.

Zmiňuji se o tomto svém modelu proto, poněvadž v jedné z úvah o „Bratrstvu“ referent mně vytkl toho vedomníka v Lechnici jako starou romantiku. Ale žil-li farář vedomník v 19. století v Sulově, nemohl-li žít v Lechnici v zapadlé vesnici v horách při polských hranicích v 15. století, kdy byli pověrčivi nejen lid, ale i páni i literatores, lidé studovaní?

Ze Žiliny zase na jih. Kremnice byla mým předním cílem. Tam žil výborný muž, Slovák věrný, Pavel Križko, městský úředník, jenž také spravoval městský archiv. Tohoto archivu byl jsem obzvláště žádostiv. A tak, když jsem dojel do starobylého města německých kolonistů, zajímavého hradbami, kulatými baštami, opevněným kostelem, zděnými, žlutými krámkami, starými domy, ihned jsem stoupal náměstím vzhůru do svahu do radnice vyhledat pana Križka.

V kanceláři sedělo několik ouředníků: všichni kouřili. Jenom jeden stál u pultu (kouřil také) a ten,

*) Vedomník, častěji však „vedomkyně“, „bohyně“, t. j. věštkyňe, hadačka i kouzelná lékafka.

statný muž prostřední postavy, dobrý padesátník, hned se odtrhl od pultu, když jsem se prohlásil, koho hledám. Pavel Križko uvítal mne v maďarské kanceláři bez ostychu, srdečně, a jeho řeč byla plna ochotného „hej, hej“.*)

To bylo jinačí setkání než s profesorem Slovákem, také rodu věrným Slovákem, s kterým jsem se příštího roku potkal u Štrbského plesa, když tam meškal s několika maďarskými kolegy o studentském výletu. Kolega Slovák dal mně na srozuměnou, abych se k němu česky nehlásil; ale stranou pak mne vyhledal, upřímně si posteskl a pohovořil. Takový byl maďarský terror na školách.

Archivář Križko, slovenský spisovatel, archaeolog, vedl mne z radnice do svého domu. Hned, jak jsme vykročili, začal být ochotným průvodcem. Upozornil mne před radnicí na přitesaný kámen vyčnívající ze staré, chatrné dlažby, to že je „Erbrichterstein“, jak se mu říkalo za starodávna, kdy Kremnice měla správu německou, to že je kámen, na který dědičný rychtář, když nastupuje úřad, přijel k radnici, s koně slezl a na který pak opět vystoupil, když vsedal na koně. Na ten kámen směl jen dědičný rychtář si sednout nebo se postavit; a stavěl se na něj, když obrácen ke kostelu volaje ohlašoval, že N. N. (jenž nemohl zaplatit uložené pokuty) „wird für versessen erklärt“.

Za průvodu Križkova poznal jsem pak Kremnici, její památnosti, ze kterých mne zvláště zajímal opevněný kostel a při něm budova „curia arcensis“, „zámok“. V něm kdysi bytoval také Jan Oškrd, hejtman Jana Jiskry, nejvyššího kapitána báňských měst na Slovensku. Uviděl jsem také budovu, před

*) Ano, ano.

níž přecházela stráž, muž v červených, úzkých nohavcích a v čizmách, v ošňorovaném kabátě, s tasenou šavlí v ruce. Ta budova byla proslulá kremnická mincovna, ve které již za starodávna razili zlaťáky „váhy a rázu kremnického“ také u nás známé.

Tenkráté, když jsem se na mincovnu díval ne bez trpkosti jako na znamení maďarské státní samostatnosti, jak bych si byl mohl pomyslit, že tato mincovna bude naše, že v ní budou razit naše peníze, a bohdá i dukáty československého státu. Že se toho Pavel Křižko nedožil!

Pak mne uvedl do svého království, do archivu, jež výborně spravoval, ochraňuje jmenovitě české památky. Shledal jsem tu mnoho věcí pro mne zajímavých z dob Jiskrova panování, listiny, pečeti jeho, jeho hejtmanů, také Talafúsovu, české přípisy těch hejtmanů kremnickým Němcům. I po Mikuláši Svidrigalovi, hejtmanu na Budatíně,^{*)} jistě ne Čechu, spíše Litvinovi nebo Polákovi, je tu český list nadepsaný: „Urozeným pánům, rychtářovi, konšelům města Kremnice buď dán —“, kterýmžto psaním žádal, „aby vrátné vybrali“, t. j. daň, která se platila z vrat tak, jako z komínů.

Poznal jsem i Křižkovu pohostinou domácnost. S jeho synem, technikem, vyjel jsem si do hronského údolí, do zajímavých rozvalin hradu Sašova, na němž kdysi hejtmanil Petr Kolár ve službách Jiskrových, a pak do Sv. Kříže „na jarmok“.

Tam byla podívaná a bylo studium! Pravý, slovenský jarmok, rušný a hlučný. Sjeli se tu čizmary, hrnčíři, kožešníci a jiní řemeslníci, všude plno zboží, kožichy bílé, pestře květované, „dubené“

^{*)} Před Žilinou.

(hnědé), spousty dýmek šťavnických a zapekaček, rudě lesklé kotle měděné a pánve, učouzený stan s kořalkou, nad nímž povíval uherský prapor se sklenkou na hrotu; co tu zboží různého a co lidu zajímavého krojem i tváří, žen, děvuch, většinou v běle, starochů, „chlapců“ v čizmách, v krpcích a návlakách, v modrých vestách s lesklými bombíky, v huňkách, halenách! Mezi nimi starý chlap jako hora, dlouhých vlasů, v nezapiatém kožíšku bez rukávů, v ohromném širáku, pádnou valašku v pravici, těla nad opaskem nahého, neboť konopná košile šla mu sotva přes prsa.

Z tohoto horáka stal se pak můj Jano Nejtušiak Hurčala, věrný sluha starého Matúše Dobáka z Pónik i jeho „chlapce“ ale již sivého, „mladého“ Matúše Dobáka. Moji čtenáři snad se na Hurčalu s jeho Vlkiem pamatují.

To byl pro mne požehnaný jarmark, na němž jsem si ne mnoho koupil, mnoho však z něho odnesl a ve svém zápisníku uschoval. A přibyly do něho ještě poznámky o dobytčím trhu, o koních, postrojích a vozích, kterýž trh současně se odbýval před městem na blátivém, rozdupaném prostranství koly obehnaném.

S Pavlem Križkem a jeho milou rodinou rozžehnal jsem se přátelsky. Po třech létech mohl jsem mu poslati první díl „Bratrstva“, věnovaný básníkovi „Cymbálu a huslí“. Druhý díl chtěl jsem připsati Pavlu Križkovi. Bohužel, mohl jsem to učiniti už jen jeho památce. Nedočkal se svobody svého milovaného Slovenska, v němž teď zdárně působí oba jeho synové, oba inženýři; starší z nich je členem senátu Národního shromáždění.

Po Kremnici starobylá Zvoleň dlouhého, rovného náměstí s domy patrovými i bez patra, s hli-

něnými chodníky trámci upevněnými, tak jak byly za dávných časů. Na konci náměstí starý zámek na výšině nad Hronem. Občas býval sídlem Jiskrovým. A teď, t. j. r. 1896 hostil trestance a ve vysoké, velké síni gotické, jež se kdys ozývala hlaholem Jiskrových hlučných shromáždění, sklad tabáku.

V celé Zvoleni slovenské našel jsem jediný slovenský nápis: „Tu sú všelijaké palinky ai jedla k dostaniu“. A dnes tu, jaké radostné pomyšlení, slovenské školy, obecná, občanská, střední —

Ve Zvoleni spatřil jsem první Detvance. Kráčeli za fúrou ječmene v krpcích, návlakách, v širokých, bílých nohavicích se zástěrou přes ně; dva z nich měli „kečky“, tenké rulíčky přes spánky, všichni pak košile tak krátké, že jim bylo vidět opálená záda i životy, zvláště jednomu, jenž byl bez obvyklého opasku. Pak jsem měl přehlídku Detvanců cestou do Detvy a v Detvě samé, kam jsme na vozíku zajeli. Bylo o velkém svátku uherském, v den sv. Štěpána. Dojížděli jsme Detvanských, muže, ženy bezoucí se ze svých samot, z lázů pod vysokou Poljanou s širými lesy ve svazích.

V táhlé Detvě, velké vsi podobné, před kostelem živo a pestro. Detvanci přicházeli jednotlivě, v houfcích, muži mající huňky přes rameno nebo v kožíškách, krásný stařec v bílé širici spiaté přes prsa červeným řemencem, „chlapci“ v kloboučkách kovem vyzdobených „vybíjaných“, ženy v bílých šatkách, děvčata s lelíky pentlemi hustě propletenými, v krátkých opleckách s rukávci bohatě vyšívány, nejvíce žlutě a červeně, některé bosé, jiné v botách.

V kostele na kruchtách „chlapci“, dole v lavicích bylo, tu ženy; vzadu muži lesklých, ovčím máslem namaštěných vlasů bez keček, s kečkami přes

spánky: staroch jeden měl čtyři, dva ruličky na spánkách, dva za ušima. Výrazné tváře všech jako bronzové. Podívaná —

Z Detvy na slavné Jiskrovo bojiště, do Lučence, odtud povozem do Rimavské Soboty, na Hrachovo, starý kaštyl, v němž Janošík byl poprvé uvězněn, když jej v nedalekém Klenovci zrádně jali a spoutali, dál do Rimavské Březové a dál — ale to by už byl malý cestopis. Než Tisovec pod Hradovou v gemerské stolici nemohu minout, aniž bych vzpomněl obou rodin Daxnerových, pana Ivana a pana doktora Sama Daxnera, jehož otec r. 1848 stál už pod šibenicí, kam jej Maďaři zavlekli. Ale byl zachráněn. Daxnerovi přijali nás vpravdě přátelsky. Ukázali, co bylo v městě zajímavého, tak husitský kalich, majetek evangelického kostela v Tisovci, zajeli s námi do velkolepých rozvalin hradu Muráňského,*) zavedli nás na hory, na salaš.

Vzpomínám si na Vladka, čiperného synka Dra Sama Daxnera. Ten chlapec je dnes statný muž a hrdina. Po mnohých letech našel jsem jeho jméno v seznamu naší sibiřské armády, kterýž seznam vydával časopis legionářů. A nedávno jsem slyšel, že Dr. Vladimír Daxner, major sibiřského pluku, šťastně se vrátil domů na milé Slovensko.

A poslední vzpomínka hlavnímu městu uherského království, kamž jsme z Tisovce zajeli. Pešť byla tenkrát opojena slávou a slavnostmi. Oslavovala millenium, tisícileté trvání maďarské říše. Ty pyšné, schlubné slavnosti mne ovšem nevábily. Ale v Pešti uspořádali velkou výstavu, jež měla být obrazem uherské říše, její minulosti i doby přítomné. Snesli tam, co měli památného a zajímavého, snesli z měst,

*) Alois Jirásek: Rozmanitá prosa II. Spisy XXXIII.

z radnic, z kostelů, z pokladů kostelních, z hradův a zámků, snesla vláda, snesly staré, bohaté rody šlechtické, věci převzácné, náčiní, zbraně, sbírky lovecké, knihy, rukopisy, staré kroje; napodobili staré stavby, vystavěli hrad Hunyadův s věží „Nebojsa“. A při tom oddělení národopisné, stavby, obydlí, kroje různých národův Uhry obývajících. Tu teprve bylo studium; poskytlo mně mnoho, ale často také naplňovalo trpkostí pro nespravedlivost a klam chlubitvých pořadatelů maďarských.

Tisíciletí! Na nejvyšším štítu velebných Tater, na starém, slovanském hradě Děvíně a jinde hrdé maďarské pamětní desky, sochy a nápisy. Pýcha z minulosti, pyšný, pánovitý výhled do budoucnosti, do nového tisíciletí. A dnes —

Desky, chlubné pomníky zmizely a zmizejí. A Slovensko, nad jehož ponížením a děsivým osudem srdce bolelo, je osvobozeno.

Topičův Sborník 1920.
